

Остапович О. Я.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Варениця Е. Я.,

Прикарпатський юридичний інститут ЛьвДУВС

ПРО НОВІТНЮ КОНЦЕПЦІЮ ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ “VARIANTENWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN. DIE STANDARDSPRACHE IN ÖSTERREICH, DER SCHWEIZ UND DEUTSCHLAND SOWIE IN LIECHTENSTEIN, LUZEMBURG, OSTBELGIEN UND SÜDTIROL” УЛЬРІХА АММОНА

У статті розглянуто проблеми становлення лінгвістичної варіантології та концепції плюрицентризму німецької мови. Поряд з аналізом лексикографічних джерел сучасної німецької мови автором досліджено основну концепцію укладання словника “Variantenwörterbuch des Deutschen” У. Аммона в контексті німецькомовної лексикографії.

Ключові слова: *варіант, плюрицентризм, норма, лексикографія, словник, вокабула.*

The article deals with the problem of formation of linguistic variantology and the conception of pluricentricity of modern German. Beside the analysis of the lexicographic sources of modern German the conception of the “Variants dictionary” by U. Ammon in the context of German-speaking lexicography is researched.

Key-words: *variant, pluricentricity, norm, lexicography, dictionary, vocable.*

Глобалізаційні та інтеграційні процеси у Західному світі по-новому поставили проблему міжнаціональної та міжкультурної комунікації, її професійного перекладацького супроводу та довідково-лексикографічного забезпечення. Проблемою, яка дотепер залишалася поза увагою як лінгвістів, так і перекладознавців-практиків, є врахування національних та регіональних мовних особливостей носіїв тих мов, які самі по собі є поліетнічними і плюрицентричними, тобто реперзентують різні політичні нації. Нашу розвідку присвячено лексикографічному аспекту даної проблеми.

Період оформлення цілісної теорії національних мовних варіантів і концепції мовного плюрицентризму, становлення лінгвістичної варіантології як окремого напрямку припадає на 60-70-ті роки ХХ століття. Головна заслуга у цьому належить лєнінградській школі професора Анатолія Домашнева [2; 3; 4; 5; 6; 14; 15; 16]. Відзначаючи, що принцип варіантності літературної мови може діяти щодо будь-якого національно-державного колективу її носіїв, А. Домашнев заперечує поширену точку зору на національні варіанти як “територіально орієнтовані субстан-

дарті” мови-еталону, а єдину стандартну літературну мову розуміє як “кореляційну ієрархію рівноцінних національних стандартів”. Головною рисою такої кореляційної ієрархії є перевага спільних і тотожних рис і виділення у структурі ієрархії відмінних елементів.

Згідно із загальним уявленням, яке сформульоване в різних роботах цього періоду, національні варіанти являють собою особливі форми функціонування єдиної мови [10, с. 20], форми адаптації єдиної літературної мови до умов, потреб і традицій націй – носіїв даної мови [4, с. 39]. Таким чином, внаслідок застосування однієї мови у власному територіальному, історичному і соціальному просторах в ній неодмінно розвиваються характерні риси, у відповідності з якими мова однієї соціальної (національної) спільноти диференціюється від мови іншої національної спільноти.

Специфічні риси національного варіанту літературної мови проявляються найбільш експліцитно в особливостях її норми. Отож, подібно до того, як при визначенні сутності літературної мови взагалі ми відмічаємо її нормативний (кодифікований) характер, національні варіанти також перевіряються на наявність власної кодифікованої норми, представленої, як правило, у відповідних лексикографічних довідниках.

Точка зору про “кореляційну ієрархію” рівноправних національних мовних стандартів [2, с. 10; 5, с. 13-14] утвердилася на Заході через 20 років після того, як її почала використовувати домашнєвська школа. Провідний австрійський мовознавець Петер Візінгер, спираючись на гердерівську термінологію, констатував, що в силу історичних обставин колись єдиний німецький “мовний народ” (“Sprachvolk”) розділився на низку “державних народів” (“Staatsvölker”), що не могло не викликати змін у мовних стандартах [25, с. 10]. За зауваженням хорватського славіста Далібора Брозовича, єдина стандартна літературна мова існує лише в теорії, а на практиці реалізується у формі різноманітних варіантів, в тому числі, національно-державних [1, с. 19].

Мета нашої розвідки – розглянути основну концепцію укладання словника “Variantenwörterbuch des Deutschen” Ульріха Аммона в контексті німецької лексикографії.

Очевидним є факт, що самої лише лексикографічної фіксації для кваліфікування лексичної чи фразеологічної одиниці як австріацизму чи гельветизму недостатньо. По-перше, маркери “österr.” чи “schweiz.” у фундаментальних словниках Duden почасти є результатом суб’єктивної оцінки і можуть бути спростовані інформантами. “Das österreichische Wörterbuch” [1990] та міні-словник “Wie sagt man in Österreich?” [1980] за кількістю наведених ними лексико-фразеологічних одиниць далеко не покривають національні лексичні мікросистеми. Ситуація зі швейцарським національним варіантом ще більш невизначена. Єдиним лек-

сикографічним джерелом впродовж останніх десятиліть залишався міні-словник К. Мейєра “Wie sagt man in der Schweiz?” [1989]. Він характеризується тими ж недоліками, що й згаданий аналогічний австрійський словник Я. Ебнера. Проект “Das schweizerische Idiotikon” [22], започаткований у 1806 році, через гігантський обсяг лексичного матеріалу за 200 років доведений до букви К. Попри наявність якісних словників міських діалектів Базеля, Берна і Цюріха, їх слід вельми критично використовувати лише як допоміжні джерела [19; 23; 24].

Підсумок теоретичної дискусії у західноєвропейському мовознавстві підвів патріарх німецької соціолінгвістики Ульріх Аммон у праці “Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten” [1995]. Керований ним авторський колектив видав фундаментальний словник “Das Variantenwörterbuch” [2005], де вперше в історії кодифіковано регіональні та національно-державні варіанти лексичних одиниць, що є стандартною нормою на території свого поширення. З появою словника “Variantenwörterbuch des Deutschen” У. Аммона з’явилася диференційована документація плюрицентричного словникового складу німецької мови з приблизно 12.000 записами, куди занесено лише специфічні та неспецифічні особливості Австрії, Німеччині і Швейцарії, а також переважно специфічні особливості Ліхтенштейну, Люксембургу, Східної Бельгії і Південного Тіролю. Специфічними є такі особливості, які обмежені у своєму вживанні лише однією нацією, в той час як неспецифічні не є загальнонімецькими, тобто не вживаються на усій німецькомовній території. Словник містить помітки національної і регіональної специфіки та інституцій, мовні звороти (фразеологізми) з національно чи регіонально обумовленими відмінностями у поширенні, формі і значенні; скорочення з регіонально чи національно обумовленими відмінностями; географічні назви і національно типові імена. Записи окремих вокабул у словнику містять інформацію про те, до якого (яких) варіювання (варіювань) належить окреме слово, наприклад: Meldezettel (A)-Niederlassungsausweis (CH)-Meldebescheinigung (D) або Hydrauliker (STIR)-Installateur (A,D). Де необхідно, подані детальніші місцеві відомості, як наприклад, A-west, CH-süd або D-nordost.

Для добору вокабул вирішальними були регіональні чи національні особливості стосовно:

- існування цілого слова;
- його значення;
- застосування його у різних ситуаціях;
- мовного, стильового або вікового прошарку;
- частоти вживання.

Словник “Variantenwörterbuch des Deutschen” – спільна робота багатьох вчених-лексикографів, однак ініціатива та наукова основа походять від

Ульріха Аммона. Штатні члени трьох робочих груп у Базелі, Інсбруці та Дуйсбурзі названі співавторами словника, усі з них зробили вирішальний внесок для успіху цієї роботи. Особливо відзначено у передмові лексикографічні знання Якоба Ебнера і знання комп’ютера та Інтернету Лоренца Гофера, які застосували комп’ютерно-корпусний аналіз для обробки електронних текстових масивів, а також висловлена подяка численним іншим особам, які були задіяні у роботі над словником на протязі шести років.

Словник складається з таких основних частин:

1. Вступне слово.
2. Вказівки щодо використання.
3. Структура статей словника.
4. Національні “повні” та “напівцентри” німецької мови.
5. Національні і регіональні особливості стандартної німецької мови.
6. Словник.
7. Джерела та література.

Таким чином, при перенесенні плюрицентричної концепції на німецьку мову центральну роль відіграв Ульріх Аммон, який сприяв остаточному прориву у цьому питанні. За Аммоном, плюрицентричною є така мова, яка має щонайменше два літературних варіанти у різних центрах (як наприклад, англійська, французька, іспанська, арабська і німецька). Якщо до таких центрів зараховують щонайменше дві нації, тоді він говорить про “плюринаціональну” мову. Мова йде про “повні” центри, коли літературні мовні особливості збереглися у власних лексикографічних джерелах (як у Німеччині – D, Австрії – A, Швейцарії – CH). При відсутності справжнього центру стандартизації мова йде про “національні напівцентри”, наприклад, у випадку німецької мови у Ліхтенштейні (LIE), Люксембурзі (LUX), Східній Бельгії (BELG) та Південному Тіролі (STIR).

“Національними змінними” є різноманітні однакові за значенням “варіанти” для одного і того самого предмету, наприклад “ein Tacker” в Німеччині є “eine Klammermaschine” в Австрії і “ein Bostitch” у Швейцарії. Змінні можуть варіюватися також всередині однієї нації, коли, наприклад, варіант трапляється лише в Австрії або також поширюється на території нації. “Специфічними варіантами” позначаються в такому випадку такі форми, які у своєму вживанні обмежені лише однією нацією. Звідси трапляються також “неспецифічні варіанти”, наприклад “der Blumenkohl” в Швейцарії і Німеччині на протигагу “der Karfiol” в Австрії. Національні варіанти Австрії позначаються, як правило, “Austriazismen”, швейцарської німецької – “Helvetismen”, термін “Teutonismus” є спірним для німецької німецької мови, більш прийнятним видається термін “Deutschlandismus”

Між різноманітними варіантами плюрицентричних мов існують переважно асиметричні відносини – М. Клайн говорить про D (домінантні)-нації та A(інші)-національні варіанти [13, с. 297]. У нашому випадку ні-

мецька німецька мова є D-варіантом. М. Клайн наводить наступний приклад асиметрії: мовці D-націй розглядають свій варіант переважно як стандартний і описують варіанти інших націй як відхилення, як не стандарт, вважають їх екзотичними або архаїчними [зазначена праця, с. 297]. Детальніший лінгвістичний опис окремих варіантів виходить за межі нашої роботи і знаходиться у об'ємній літературі [11; с. 12], коли разом встановлено кодифікацію як для австрійської, так і для швейцарської німецької мови. Щоправда, словник У. Аммона не диференціює варіанти державні (ФРН, Австрія, Швейцарія, Люксембург, Ліхтенштейн) та регіональні (Південний Тіроль, Східна Бельгія, Ельзас і Лотарингія). Окрім того, німецькі, австрійські, швейцарські лексичні варіанти класифіковані за територією на південні, північні, західні, східні, тощо. Це цілком конкретно із діалектно-географічної, ареальної точки зору, але сумнівно з погляду стандартної нормативної кодифікації [9, с. 206].

Таким чином, мовні особливості літератури, мас-медіа і багатьох галузей повсякденного застосування мови в національних “повних” і “напівцентрах” німецької мови досі були мало дослідженими. Така літературно-мовна варіація, а тим паче варіація у словниковому складі мови у самих словниках була ще менш доступною. Уявлення тільки про німецькі варіанти досі було відсутнє повністю, а великі словники німецької мови розглядають ці варіанти як спільнонімецькі нормативні форми (*gemeindeutsche Normalformen*), причому національні “напівцентри” німецької мови є взагалі знехтуваними. Згаданий словник У. Аммона заповнює всі ці прогалини та з повним правом може вважатися найдостовірнішим лексикографічним джерелом варіантів німецької мови.

Література:

1. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод // Вопросы языкознания. – № 1. – 1967. – С. 3-33.
2. Домашнев А. И. Очерк современного немецкого языка в Австрии. – М.: Высш. школа, 1967. – 179 с.
3. Домашнев А. И. Национально-региональная вариативность немецкого литературного языка и австрийский национальный вариант: Автореферат диссертации. ...док. ... филол. наук. – М., 1968.
4. Домашнев А. И. О некоторых чертах национального варианта литературного языка // Вопросы языкознания. – № 2. – 1969. – С. 38-45.
5. Домашнев А. И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах. – Л., Наука, 1983. – 231 с.
6. Домашнев А. И. Основные черты полинациональных языков // Литература. Язык. Культура. – М.: Наука, 1986. – С. 74 – 96.
7. Остапович О. Я. Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / КНЛУ. – К., 1999. – 207 с.

8. Остапович О. Я. Когнітивні та корпусні критерії визначення статусу фразеологічних гельветизмів // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – № 4. – Луцьк: "Вепса". – 2007. – С. 380 – 385.
9. Остапович О. Я. Лінгвістичні ситуації і мовна політика в німецькомовних країнах у добу глобалізації // Нова філологія. – Запоріжжя. – Випуск 32. – 2008. – С. 205-213.
10. Степанов Г. В. Испанский язык Америки в системе единого испанского языка: Автореферат диссертации... док. ... филол. наук. – Л., 1966. – 32 с.
11. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten. – Berlin/New York: de Gruyter. – 1995. – 575 s.
12. Ammon U., Bickel H., Ebner J. u.a. Variantenwörterbuch des Deutschen. – Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2005. – 954 s.
13. Clyne M. G. Pluricentric Language/ Plurizentrische Sprachen // Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/ Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. 2. vollständig neu bearbeitet und erweiterte Auflage. hrsg. von Ulrich Ammon et al. 1. Teilband. – 2005. – S. 296 -300.
14. Domaschnew A. Noch einmal über die nationalen Sprachvarianten im Deutschen // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – №17. – 1989. – S. 342 – 355.
15. Domaschnew A. Ade, DDR-Deutsch! // Muttersprache. – 101. – 1991. – S. 1-12.
16. Domaschnew A. Zum Problem der terminologischen Interpretation des Deutschen in Österreich // Muhr R. (hrsg.) Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen. – Wien: Verlag Holder-Pichler-Tempsky. – 1993. – S. 7-21.
17. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. (bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht). – Berlin/ Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zürich: Dudenverlag, 1992. – 864 s.
18. Ebner J. Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Besonderheiten. Duden-Taschenbücher. – Mannheim/ Wien/ Zürich: Dudenverlag Bibliographisches Institut, 1980. – 252 s.
19. Greyerz O. Berndeutsches Wörterbuch. – Muri b. Bern: Cosmos Verlag, 1997. – 426 s.
20. Meyer K. Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch des schweizerischen Besonderheiten. Duden-Taschenbücher. – Mannheim/ Zürich: Dudenverlag, 1989. – 380 S.
21. Österreichisches Wörterbuch. – Wien: Verlag Jugend und Volk, Österreichischer Bundesverlag, 1990. – 501 s.
22. Stadler F.J. Schweizerisches Idiotikon. – Aarau: Verlag Sauerländer, 1994. – 756 s.
23. Suter R. Baseldeutsch-Wörterbuch. – Basel: Christoph Merian, 1984. – 367 s.
24. Weber A., Bächtold J.M. Zürichdeutsches Wörterbuch. – Zürich: Rohr, 1983. – 476 s.
25. Wiesinger P. Die deutsche Sprache in Österreich // Wiesinger P. (hrsg.) Das österreichische Deutsch. – Wien/ Köln/ Graz, Böhlau Verlag. – 1988. – S. 9-31.